

Jan Kotschack

VÅR HEMBYGD

Tingshuset: Arkitekten och domaren

Tingshuset från 1894 är Kolbäcks mest kända byggnad. I husets historia finns en arkitekt som dog ung, och en häradshövding med lång tjänstgöringstid och helt egna idéer. Bilden är från 1926.

 **Kolbäcks
hembygdsförening**

Theodor Dahl fotograferad i Köping av fotograf Billberg. Bilden finns i dottern Tora Dahls samling på Kungliga biblioteket i Stockholm.

Det vackra Tingshuset är Kolbäcks stora profilbyggnad, placerad bredvid det gamla gästgiveriet och med Kolbäcksån som granne på baksidan. Uppmärksamma tågresenärer hinner se det kvadratiska huset alldeles före, eller efter, att de passerar järnvägsstationen.

Sedan länge hade tingsplatsen för Snevringe härad varit belägen i Herrevad och innan det nya Tingshuset invigdes den 3 september 1894 hölls tingsförhandlingarna i en tingsal som var inrymd i en av flyglarna till gästgiveriet.

Arkitekt för tingshuset var den 36-årige Theodor Dahl, som under några hektiska år efter branden 1889 hunnit rita flera byggnader i Köping. Hans ryktbarhet spred sig snabbt och under 1890-talet fick han beställningar på flera tingshus i Västmanland.

Tingshuset hösten 2021. Växtligheten har klättrat upp för fasaden och skymmer mycket av fönstren. Tingsklockan finns kvar, liksom spikarna där skylten en gång suttit.

I pjäsen *Eldfängd* skriven av Henry Segerström och uppförd på Haga-teatern i Köping 2012 säger Theodor Dahl i ett meningsutbyte med sin förste kund i Köping, apotekaren Arbman:

– Det verkar vara en kriminell del av Sverige jag kommit till. De är alla i behov av nya tingshus.

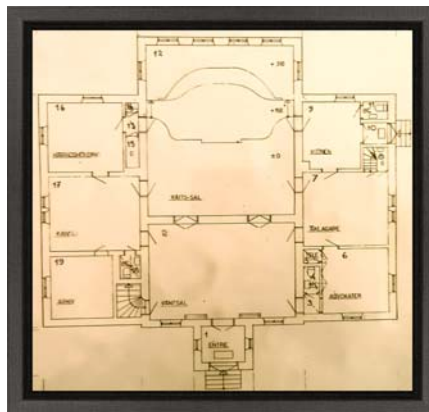
– Ja, svarar apotekaren, så kan man ha nytta av brottslingar också. Men säg mig, inte ger du väl dem lika fina och praktiska inredningar som du gör i dina bostadshus?

Arkitekten Dahl är dock säker på sin sak:

– Det är ju inte arrestlokaler, utan själva tingshuset – och det ska vara vackert.

Dahl menade att de dömda skulle få sig en sista påminnelse om vad det gick miste om. Och domare och advokater måste ju självfallet ha en vacker arbetsplats.

Byggnaden i Kolbäck fungerade som tingshus mellan 1894 och 1996. Sedan den sista reoveringen 1997 är huset privatbostad. I det som en gång var tingssal finns både skranken och upphöjningen i golvet, där domaren satt, ännu kvar.

Skranken och upphöjningen i den gamla tingssalen finns ännu kvar (t v). En ritning visar rumsfördelningen på nedre planet. Vittnen, åklagare och advokater till höger. Väntsalsal och rättssal i mittpartiet. Häradsövdingen, kansli och arkiv har rum i den vänstra delen.

Theodor Dahl föddes i Stockholm som oäkta barn till den unge Gustaf Dahl och en anonym kvinna som uppgavs vara ”av god börd”. Gustaf blev så småningom arkitekt och har bland annat ritat Kungliga biblioteket och Mariahissen i Stockholm. Theodor erkände han som sin son först sedan han gift sig med en annan kvinna än Theodors mor och fått tre barn.

Theodor ville helst blir skådespelare eller målare, men pappan övertalade honom att studera till arkitekt. Under studietiden blev han bekant med Emma Nilsson som hade ett café i Stockholm. De blev förälskade och hon hjälpte honom ekonomiskt sedan pappan dragit in sitt understöd. Theodor försökte under denna tid att försörja sig som porträttmålare.

Theodor lämnade Emma och åkte med några studiekamrater till USA för att försöka få arkitektuppdrag där. Han var dock sjuklig och oföretagsam, förmodligen hade han tbc och fick dessutom syfilis. Emma skickade när hon kunde pengar för att hjälpa Theodor.

Efter ha studerat i Tyskland kom Theodor tillbaka till Stockholm i mitten av 1880-talet. Nu blev Emma gravid men ville inte gifta sig innan Theodor kunde försörja familjen. Deras dotter Tora lämnades därför till en fosterfamilj.

Genom en slump fick Theodor Dahl kontakt med en köpingsbo som ordnade så att han fick i uppdrag att rita ett nytt apotekshus. Theodor Dahl fanns således redan på plats när Köping brann i juli 1889. Under några hektiska år ritade han många hus som fortfarande finns kvar. Till exempel den vackra Lyckholmska villan, där Dahl hade sin ateljé på gården.

Lyckholmska villan på Engelbrektsplan 1 i Köping uppförd 1890, i annexet till vänster hade Theodor Dahl sin ateljé.. Bild: Fastighetsbolaget Anno 1872.

Emma Nilsson fanns fortfarande kvar i Stockholm och Theodor inledde istället en relation med en ny kvinna i Köping, Mathilda kallad Hilda. Han skulle dock aldrig gifta sig.

Han arbetade i ett furiöst tempo, men hade också episoder som tydde på att han inte var mentalt stabil. Han påstods ha sprungit på taken i Köping för att ha utsikt över staden han ritat.

En annan gång slog han sönder sin ateljé i ett raseriutbrott och fördes till hospitalet i Västerås. Därifrån rymde han och hittades efter två dygn ihopkrupen under en gran i skogen. Han fördes tillbaka till sjukhuset och stängdes in i rymningssäkert rum. Inte långt därefter dog han.

Arkitekten Theodor Dahl,
hvilken nyligen affördes till dårhus, afled
i torsdags i Vesterås, 39 år gammal.

*Juni 1897: Från
Bergslagernas tidning
och Köpings Tidning
(nedan).*

Även efter döden omgavs Theodor Dahl av dramatik. Intresserade ombads möta vid järnvägsstationen i Köping när kistan kom från Västerås och följa till kyrkogården.

Bägge de sörjande kvinnorna Emma och Hilda bevistade begravningen. Dottern Tora var trolovningsbarn och fick därför arvet, som visade sig inte vara så stort. Teodors efterlämnade saker såldes på auktion i Köping.

Idag vet ingen var han begravdes.

Hans minne lever dock kvar i många hus i Köping, och i det vackra Tingshuset i Kolbäck.

Den artistiske Theodor Dahl, ur dottern Tora Dahls samling på KB i Stockholm.

Huvudsaklig källa: *Theodor Dahl fann sin livsuppgift i Köping* av Birgitta Gustafsson i *Ditt namn flög över jorden* (Köpingsboken 2002).

Birger Jarl i Tingshuset

När tinget i Kolbäck lades ner 1996 försvann också en stor väggbonad (150 x 275 cm). Den återfanns åtta år senare och pryder nu en vägg i församlingshemmet Duvan i Kolbäck.

I ett brev 1963 beskrev konstnären Anne-Marie Elvius verkets tillkomst och motiv:

”När jag från hemslöjden i Västerås fick en beställning på förslag till väggtextil för Kolbäckts tingshus, kom jag ganska snabbt på idén att utgå från Birger Jarl som huvudmotiv.

Dels var det hans lagstiftande – alla fridslagarna – dels att han stod som segrare i slaget vid Herrevadsbro, då han nedgjorde sina motståndare, stormännen Filip Knutsson och Knut Magnusson. Birger Jarl blev huvudmotiv iklädd brynja och rustad med svärd och sköld. Omkring honom grupperade jag fotfolket.

Under jarlens fötter ligger de slagna motståndarna.

Tekniken är munkabälte, en teknik

som finns i hela Sverige. Den har utvecklats speciellt i Västmanland.”

Framför Ulriksbergs herrgård i Växjö cirka år 1900: Häradshövding Montelius med fru och yngsta dotter ska ut och åka. Flera ur den övriga familjen övervakar det hela från verandan. Näst yngste sonen Oscar är förmodligen andre man från vänster. Bild: Okänd/Kulturparken Småland/Smålands museum.

En häradshövding i västra Västmanland

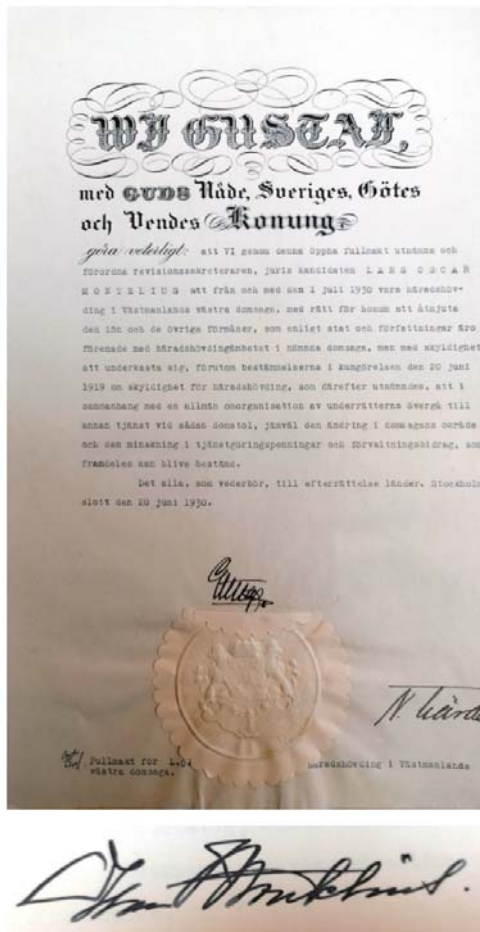
I motsats till Theodor Dahls dramatiska liv så föddes den blivande häradshövdingen Oscar Montelius under synnerligen ordnade förhållanden i Växjö 1885. Både hans far och farfar var jurister, liksom så småningom också han äldre bror Alvar.

Det går att följa Oscar Montelius liv från vaggan nästan ända fram till graven genom innehållet i ett tjock mapp i släkten Montelius samling i det Ebersteinska släktarkivet på Riksarkivet i Stockholm.

Här finns allt från inbjudan till lille Oscars dop, betyg, värnpliktsintyg, examensböcker, pass, fram till det som intresserar oss mest:

Utnämningen till häradshövding i Västmanlands västra domsaga år 1930.

Denna domsaga omfattade Åkerbo härad (Köping), Skinnskattebergs bergslag samt, från 1929, Snevringe härad, med tingshus i Kolbäck. Här skulle Oscar Montelius stanna hela sitt yrkesliv.

Utnämnd av kung Gustaf V på Stockholms slott i juni 1930 och med en ämbetsdräkt som understryker betydelsen av befattningen. Häradshövdingen Oscar Montelius såg sig förmodligen som en garant för lag och rätt. Klippet nedan är från januari 1944.

Denna skrifts författare kan inte med bestämdhet uttala sig om Oscar Montelius personliga värderingar. Allt talar dock för att han såg sig som en patriark med rätt att i domstolen tillrättavisa människor som han ansåg begått något fel. Han ville inte heller slösa tid på onödiga juridiska krusiduller.

Ny anmälan till JO mot häradshövding.
 I Västmanlands västra domsaga råder sedan många år tillbaka betänkliga missförhållanden, framhålls i en ny anmälan till JO mot häradshövdingen i domsagan Oscar Montelius. Anmälan är undertecknad av nio advokater i Västerås, en i Köping och en i Arboga och den gäller främst sättet på vilket Montelius som rättens ordförande handlägger framför allt brottmålen. Klagandena säga sig i det längsta ha hoppats att förhållandena skulle förbättras, men då så inte skett anse de det vara deras plikt att vända sig till JO för att få rättelse.

I Justitieombudsmannens (JO) rapport till riksdagen år 1946 handlar 103 sidor av sammanlagt 263 om häradshövdingen Oscar Montelius och anklagelser om fel och försummelser i utövandet av domarämbetet.

JO:s utredning omfattar fall under flera år och är föranledd av en anmälan från advokater i Västerås, Köping och Arboga samt av en tingsnotarie som arbetat under Montelius.

Kritikerna menar att Montelius varit för summarisk och i många fall varken tillåtit anklagade eller deras ombud att yttra sig.

I JO:s utredning får dock Montelius stöd av 21 nämndemän i Åkerbo och Skinnskattebergs tingslag. JO skriver att nämndemännen ansåg "Montelius vara den bäste och rättrådigaste domare de kunde tänka sig, att Montelius sökte noga reda ut allt i målen och gjorde allt för att sanningen skulle komma fram, att han icke på något sätt sökte hindra parter eller vittnen från att säga vad de önskade utan ledde förhören just så som de borde ledas."

Liknande uttalanden gjordes av 11 nämndemän i Snevringe tingslag. Efter ett års utredning rekommenderar JO åtal mot Oscar Montelius för vårdslöshet, försummelse och oförstånd i utövandet av domarämbetet. Han döms så småningom till två månaders avstängning från tjänsten som häradshövding.

Oscar Montelius begär avsked som häradshövding och avslutar sin tjänst den 31 december 1947. Han avlider i den 12 december 1950. Hans juristkollega Ragnar von Koch skriver minnesord i Svenska Dagbladet. I den utförliga texten står bland annat: "Enligt samstämmiga vittnesmål från dem, som på nära håll kunde följa hans verksamhet i Västmanlands västra domsaga, var han en skicklig och god domare, som med aldrig slappnande nit skötte sin krävande

domsaga. Visst kunde han stundom förfara mera patriarkaliskt än som överrensstämde med senare tids uppfattning, och visst kunde hans uppriktighet stöta en och annan, som kände sig träffad därav (...)"

Där ligger nog mycket av svaret på Oscar Montelius stridbarhet. Han hörde till en annan tid och ansåg sig både ha rätt och skyldighet att tillrättavisa människor. Hövdingen visste bäst.

Bilden ovan från Köpings museum.

Tack till Kurt Larsson som hittade JO:s rapport om Oscar Montelius.

Kallelse till höstmöte 2021

Söndagen den 24 oktober kl. 14:00 i hembygdslokalen

Program

Henry Segerström talar om Theodor Dahl

Jan Kotschack talar om Oscar Montelius

Du blir bjuden på kaffe/te med bullar och kakor

Hjärtligt välkommen!

Öppet hus i hembygdslokalen på Stationsgatan 12 varje tisdag mellan 13:30 och 16:30. **Vi behöver fler värdar för denna trivsamma och populära eftermiddag. Anmäl dig till Lena på telefon 070 668 88 77.**

Värva gärna nya medlemmar och kom ihåg att våra amstasmücken är vackra och omtyckta presenter.

Anmäl din e-postadress till info@kolbacksbygden.se

Stationsgatan 12, 734 50 Kolbäck

www.kolbacksbygden.se

info@kolbacksbygden.se

